

Tetiana Chubina, Yanina Fedorenko, Alina Kryshstal*

WOMAN AS A SUBJECT OF PRESERVING NATIONAL IDENTITY IN THE CONDITIONS OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS OF THE SECOND HALF OF THE 20 CENTURY: A HISTORICAL RETROSPECTIVE

Abstract: The article provides a historical analysis of the transformation of the role of women in the culture and society of Ukraine in the second half of the 20 century. The study explains how women's experience and daily activities became a response to Soviet policy aimed at destroying the national identity of the Ukrainian people. Through the analysis of intellectual labor and art, the methods are revealed by which Ukrainian women, under conditions of systemic totalitarian pressure, transformed from passive objects of state propaganda into active defenders of Ukrainian identity. It is proved that individual cultural resistance and an appeal to national roots became an effective way of fighting against the creation of an artificial 'Soviet people', which allowed for the preservation of the continuity of Ukrainian culture.

It was found that the gender equality declaratively proclaimed by the Soviet government was merely a slogan used by the state to involve women in 'socialist construction'. This, in turn, destroyed the traditional role of the woman, who had always been key in the upbringing and transmission of national values within the family. However, Ukrainian women-intellectuals were able to use their professional work as a tool for the protection and preservation of their own culture. The scientific resistance of the female intellectual elite was of particular importance. Their activities became proof of the conscious opposition of the educated layer of the population to the regime for the sake of asserting Ukrainian self-awareness. Along with scientific resistance, there was a revival of national culture through folk art. The creativity of craftswomen allowed for the preservation of the purity of Ukrainian traditions. The global recognition of their works not only confirmed the importance of Ukrainian culture at the international level but also refuted the Soviet stereotype of the 'inferiority' or purely 'collective farm character' of folk art.

In the conclusion, it is emphasized that the role of Ukrainian women in the second half of the 20 century goes far beyond the traditional domestic understanding. Women emerged as true architects of national identity, who through the synthesis of academic knowledge, professional skills, and indestructible folk tradition laid a solid foundation for the revival of modern Ukrainian statehood. It is proved that the vitality of the national cultural code under the conditions of ideological dictatorship directly depended on the presence of subjects capable of preserving Ukrainian identity through professional self-realization. The multi-vector resistance of women ensured the continuity of historical memory and became a guarantor of the preservation of national identity under totalitarian challenges.

Keywords: totalitarian state, national identity, cultural resistance, ideological pressure, continuity of traditions, Ukrainian women

---

* *Chubina Tetiana* – Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, National University of Civil Protection of Ukraine (Cherkasy, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9383-3604>; e-mail: chubina@ukr.net

Fedorenko Yanina – Doctor of Historical Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, National University of Civil Protection of Ukraine (Cherkasy, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5206-0705>; e-mail: yanava@ukr.net

Kryshstal Alina – Candidate of in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, National University of Civil Protection of Ukraine (Cherkasy, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1818-6603>; e-mail: sovalina@ukr.net

Тетяна Чубіна, Яніна Федоренко, Аліна Кришталь*

ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 20 СТ.: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Анотація: У статті проведено історичний аналіз трансформації ролі жінки в культурі та суспільстві України у другій половині 20 ст. Дослідження пояснює, як жіночий досвід і щоденна діяльність стали відповіддю на радянську політику, що намагалася знищити національну ідентичність українського народу. Через аналіз інтелектуальної праці та мистецтва розкрито методи, за допомогою яких українські жінки в умовах тоталітарного тиску перетворилися з пасивних об'єктів державної пропаганди на активних захисників української самобутності. Доведено, що особистий культурний спротив і звернення до національних витоків стали дієвим способом боротьби проти створення штучного «радянського народу», що дозволило зберегти національну українську культуру.

З'ясовано, що декларативно проголошена радянською владою гендерна рівноправність була лише гаслом, яке держава використовувала для залучення жінок до соціалістичного будівництва. Це, своєю чергою, руйнувало традиційну роль жінки, яка завжди була ключовою у вихованні та передачі національних цінностей у родині. Проте українські жінки-інтелектуалки змогли використати свою професійну працю як інструмент для захисту та збереження власної культури. Особливе значення мав науковий опір жіночої інтелектуальної еліти. Їхня діяльність стала доказом свідомого протистояння освіченої верстви населення режиму задля утвердження української самосвідомості. Поряд із науковим опором відбувалося відродження національної культури через народне мистецтво. Творчість майстринь дозволила зберегти чистоту українських традицій. Світове визнання їхніх робіт не лише підтвердило важливість української культури на міжнародному рівні, а й спростувало радянський стереотип про «меншовартість» або суто «сільський характер» народної творчості.

У висновках наголошено, що роль українських жінок у другій половині 20 ст. виходить далеко за межі традиційного побутового розуміння. Жінки постали справжніми архітекторами національної ідентичності, які через синтез академічних знань, професійної майстерності та незнищенної народної традиції заклали міцний фундамент для відродження сучасної української державності. Доведено, що життєздатність національного культурного коду в умовах ідеологічної диктатури безпосередньо залежала від наявності суб'єктів, здатних зберегти українську самобутність через професійну самореалізацію. Багатовекторний опір жіноцтва забезпечив безперервність історичної пам'яті та став гарантом збереження національної ідентичності в умовах тоталітарних викликів.

Ключові слова: тоталітарна держава, національна ідентичність, культурний спротив, ідеологічний тиск, безперервність традицій, українське жіноцтво

---

* Чубіна Тетяна Дмитрівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін, Національний університет цивільного захисту України (Черкаси, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9383-3604>; e-mail: chubina@ukr.net

Федоренко Яніна Анатоліївна – доктор історичних наук, професор, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін, Національний університет цивільного захисту України (Черкаси, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5206-0705>; e-mail: yanava@ukr.net

Кришталь Аліна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін, Національний університет цивільного захисту України (Черкаси, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1818-6603>; e-mail: sovalina@ukr.net

Постановка проблеми. У сучасній історичній науці особливої ваги набуває переосмислення ролі українського жіноцтва як автономного суб'єкта збереження національної ідентичності в умовах тоталітарного тиску другої половини 20 ст. Довгий час панівна ідеологія намагалася нівелювати етнокультурну роль жінки, зводячи її функцію до трансляції наднаціональних комуністичних цінностей. Проте реальна історична практика свідчила про зворотнє: саме жіноче середовище – від академічних кіл до народних мистецьких осередків – стало центром прихованого та відкритого спротиву процесам денаціоналізації.

Сьогодні виникає необхідність деконструкції радянського міфу про «емансиповану жінку» як інструменту формування штучної спільноти без жодних національних ознак. Проблема дослідження полягає у виявленні механізмів, завдяки яким українські мисткині, науковиці та народні майстрині зуміли трансформувати свою професійну діяльність у потужний інструмент захисту національного етнокультурного коду. У часи, коли державні інституції були повністю підпорядковані системі, збереження суб'єктності відбувалося через синтез інтелектуального супротиву, мистецтва й архаїчної народної традиції.

Окремої актуальності дослідження набуває у контексті національно-патріотичного виховання. Звернення до постатей Олени Апанович, Алли Горської, Михайлини Коцюбинської, а також до творчого спадку Катерини Білокур, Марії Примаченко та Віри Роїк дозволяє простежити, як індивідуальна стійкість і стратегії культурної мімікрії стали фундаментом для збереження української самостійності. Включення цих імен до освітнього простору дозволяє формувати у сучасної молоді цілісне уявлення про неперервність українського опору, виховуючи почуття відповідальності за культурну спадщину як стратегічний ресурс нації. В умовах актуальних викликів безпеки та спроб викривлення історичної пам'яті, аналіз досвіду цього багатовекторного спротиву є критично важливим для зміцнення державотворчих процесів і розуміння неперервності українського історичного шляху.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу залучених джерел, оперуючи новітніми принципами та методами науково-історичного пізнання, дослідити роль українських жінок у збереженні національної ідентичності в умовах соціокультурних трансформацій другої половини 20 ст.

Огляд літератури. Сьогодні історія фемінізму та гендерних студій є надзвичайно актуальним вектором наукових розвідок, що знаходить відображення і в сучасній історичній науці. Зокрема, вагомий внесок у розробку цієї проблематики зробила Оксана Кісь¹, предметом вивчення якої стало життя жінок в умовах сталінських репресій. Авторка аналізує специфічні жіночі стратегії виживання, збереження людської гідності та національної ідентичності в умовах тоталітарного тиску. Важливими є праці Олексія Яся², котрий вивчає, як інтелектуальні еліти (зокрема й жінки) реагували на виклики часу та

---

¹ Кісь О. Антропологічна призма та гендерна оптика в дослідженні радянського минулого. Матеріали дискусії до 30-ліття розвалу СРСР. Радянське минуле й радянська спадщина: підходи до вивчення та можливості подолання. Шліхта Н. (ред.). Радянське «я» і радянське «ми» між ідеологією і реальністю / Soviet 'I' and Soviet 'We' between Ideology and Reality. Колективна монографія. Київ: Дух і Літера, 2024. С. 213-217.

² Ясь О. Олена Апанович та Олена Компан у культурному просторі української радянської історіографії, або дві версії модернізації історичного наративу 1960-х – початку 1970-х років. *Архіву України*. 2020. Вип. 3, № 324. С. 32-52. DOI: <https://doi.org/10.47315/archives2020.324.032>

формували нові концепції національної ідентичності. Також Ніни Аніщук та Оксани Горяги³, у розвідках яких досліджуються правові та соціальні аспекти емансипації українського жіноцтва. Окремі грані інтелектуальної, мистецької та художньо-прикладної діяльності українських жінок у середині 20 ст. розглядають у своїх публікаціях Юлія Карманська⁴, Олена Кульбабська⁵, Оксана Котубей-Геруцька⁶, Ірина Шторгін⁷ і Мар'яна Шевелєва⁸.

Однак багатоаспектність обраної теми дозволяє продовжувати дослідження, по-новому переосмислюючи роль жінки в історії України другої половини 20 ст. У цей період вона виступила не лише як об'єкт державної політики, а як активний суб'єкт збереження національної ідентичності народу. Саме через призму історичної ретроспективи ми прагнемо простежити, як індивідуальні стратегії та культурний спротив українського жіноцтва забезпечили безперервність національної традиції в умовах системного ідеологічного тиску.

Виклад основного матеріалу. 20 ст. в історії України було позначене масштабними соціокультурними трансформаціями, під час яких українське жіноцтво стало ключовим суб'єктом збереження національної ідентичності. Цілковитим погоджуємося із думкою Оксани Кись про те, що жіноча політична дієздатність проявлялася не стільки у формі відкритого лідерства, скільки мала неформальний характер, реалізуючись через щоденні малопомітні порушення усталених норм, котрі зрештою і розхитали тоталітарну систему⁹.

Цей процес відбувався саме тоді, коли влада намагалася штучно створити «радянський народ» – уніфіковану масу людей без національних відмінностей. Поділяємо позицію Юрія Бадзя, який у своїй праці «Право жити: Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму» зазначав, що починаючи саме з середини 20 ст., ідеологічний тиск на національні культури набув системного характеру¹⁰. Автор обґрунтував, що фундаментальною основою для впровадження радянського світоглядного канону стала політика інтернаціоналізму.

У результаті такої цілеспрямованої політики сім десятиліть перебування українців у

³ Аніщук Н.В., Горяга О.В. Взаємозв'язок гендерної історії з історією української культури. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Історичні науки.* 2025. Т. 36 (75), № 3. С. 310-315. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/3.44>

⁴ Карманська Ю. Художниця-бренд. Марія Примаченко стала національною легендою України. Скільки коштують її картини. *Forbes.* 2022. 3 вересня. URL: <https://forbes.ua/money/khudozhnitsya-brend-mariya-primachenko-stala-natsionalnoyu-legendoyu-ukraini-skillki-koshtuyut-ii-kartini-03092022-8086>

⁵ Кульбабська О. Катерина Білокур. Квітка-душа: «Віруеш, малюючи картину, в рід людський і в людяність людини». *Кульбабська О.В. Персональний сайт науковця.* URL.: <https://kulbabska.com/news/terra-inkohnita/127-katerina-bilokur-kvitka-dusha-viruesh-malyuyuchi-kartinu-v-rid-lyudskij-i-v-lyudyani-lyudini>

⁶ Котубей-Геруцька О. «Внутрішня свобода допомагає виробити прямоходіння і прямо стояння»: хто така Михайлина Коцюбинська. *Суспільне. Культура.* 2024. 24 вересня. URL: <https://suspilne.media/culture/839173-vnutrisna-svoboda-dopomogae-virobiti-pramohodinna-i-pramostoanna-hto-taka-mihajlina-kocubinska/>

⁷ Шторгін І. «Вона глузувала зі шпиків КДБ»: як убили українську художницю-шістдесятницю Аллу Горську. *Радіо Свобода.* 2020. 28 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/alla-gorska-50-rokiv-ubuvstva/30973779.html>

⁸ Шевелєва М. Алла Горська – вбита за любов до України. *Український інтерес.* 18.09.2025. URL: <https://uain.press/blogs/alla-gorska-vbita-za-lyubov-do-ukrayini-1081487>

⁹ Кись О. Антропологічна призма та гендерна оптика... С. 217.

¹⁰ Бадзьо Ю. *Право жити: Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму.* Київ, 1996. С. 342.

радянському політичному полі спричинили масштабну русифікацію та формування денаціоналізованої верстви населення, що ідентифікувала себе суто через наднаціональну радянську парадигму. Соціокультурна трансформація призвела до суттєвого розмивання національної самосвідомості. На думку українського історика В. Нечитайла, значна частина суспільства, інтегрована у радянську систему цінностей, не виявляла прагнення до державного суверенітету¹¹. Крім того, навіть традиційне селянство, яке історично виступало ретранслятором етнокультурних кодів, під тиском ідеології подекуди демонструвало відчуженість від національної символіки та підтримувало політичну лінію комуністичної партії.

На перший погляд, у Радянському Союзі жінка мала паритет із чоловіками в політичній, економічній і соціальній сферах, особливо у другій половині 20 ст., оскільки гендерну рівність у СРСР було закріплено низкою нормативно-правових актів (зокрема, Конституціями 1929, 1936 рр. тощо). Проте за цим фасадом успішної емансипації приховувалася глибока ідеологічна пастка. На думку творців радянської ідеологічної схеми про створення штучно сконструйованої спільноти під назвою «радянський народ», яка мала на меті нівелювати будь-які етнокультурні відмінності між численними народами СРСР, жінки повинні були стати ланками, що скріплюють її елементи. Саме тому, дотримуючись сформованої протягом десятків років комуністичної ідеології, держава намагалася витіснити жінку з її традиційної ролі транслятора етнокультурного коду, замінивши національні цінності наднаціональною радянською парадигмою.

Однак, всупереч цим процесам, українські жінки у різноманітних суспільних сферах забезпечили внутрішній опір, який проявлявся у прихованій трансляції історичної пам'яті, мистецтва, мови, народних звичаїв і традицій як у родинному колі, так і в професійному середовищі. І саме така діяльність сприяла збереженню національної ідентичності в умовах складних соціокультурних трансформацій радянського періоду.

Ціла когорта талановитих професійних українських майстринь: науковиць, мисткинь, художниць, майстринь декоративного розпису своєю творчістю намагалися зберегти національний код української нації в лещатах тоталітарної системи. Так, потужним інтелектуальним проявом цього спротиву в середині 20 ст. стала діяльність історикині Олени Апанович, яка об'єктом своїх досліджень обрала українське козацтво. У наукових розвідках вченої спочатку досліджувалися соціально-економічна та військова проблематика, а власне козацтво вивчалось з позицій масового колективного героїзму, завуальованого як елемент військової звитяги у складі російської армії під час російсько-турецьких воєн. Такий підхід дозволяв оперувати козацькою тематикою в умовах жорсткої цензури, формально не виходячи за межі офіційної радянської історіографії, лише побіжно висвітлюючи політичну площину Гетьманщини. Однак згодом, у період часткової лібералізації суспільного життя, пов'язаної із хрущовською «відлигою», історикиня розпочала досліджувати роль козацтва у державотворчих процесах. Так, у монографії «Збройні сили України першої половини 18 ст.» Олена Апанович висвітлила козацтво як головного суб'єкта державотворення на землях України, та довела, що Запорозька Січ перетворилась на козацьку республіку, що науково підтверджувало українську

---

¹¹ Нечитайло В.В. Українське селянство: важкий шлях до волі. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 122.

державність¹². Для радянської історичної школи погляди вченої, спрямовані на збереження забороненого історичного нарративу про існування державної суб'єктності України, були неприйнятними. У результаті адміністративного тиску Олену Апанович було звільнено з Інституту історії АН УРСР, а на профільну професійну діяльність накладено тривалу заборону, зняту лише після проголошення незалежності України. Таким чином, наукова позиція історикіні стала одним із прикладів індивідуального спротиву української інтелігенції в академічному середовищі, спрямованого на захист проти денаціоналізації українського етносу.

Якщо науковиці вели виснажливу інтелектуальну боротьбу в межах офіційних радянських інституцій, то представниці руху шістдесятників перейшли до відкритої інтелектуальної та політичної конфронтації з тоталітарною системою. Відомою художницею-монументалісткою 1960-х років, яка здійснила радикальну соціокультурну трансформацію від російського художнього середовища до українського, перебудувавши власну ідентичність через творчість і зберігши в умовах тоталітарного режиму у своїх роботах національну першооснову, була Алла Горська. Все її дитинство та молодість пройшли у російськомовному соціумі, формуванню якого сприяла професія батька – очільника багатьох кіностудій як України, так і інших союзних республік¹³. У зрілому віці художниця принципово перейшла на українську мову та присвятила свою діяльність відродженню національного монументального мистецтва. Як активна учасниця Клубу творчої молоді «Сучасник», вона стала уособленням ідейного спротиву шістдесятників і безкомпромісного служіння національній ідеї.

Алла Горська є авторкою численних монументальних творів, зокрема вітражів і мозаїчних панно, що прикрашали публічний простір Києва, Донецька та Маріуполя. Одним із найбільш резонансних творів художниці став вітраж «Шевченко. Мати», створений у співавторстві з Панасом Заливахою, Людмилою Семикіною, Галиною Севрук і Галиною Зубченко для вестибюля Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. У центрі композиції був зображений поет, який тримав на руках матір-Україну¹⁴. Через виражений національний символізм і відхід від канонів соцреалізму робота була визнана ідеологічно ворожою та варварськи знищена за розпорядженням адміністрації університету напередодні офіційного відкриття.

Будучи активною учасницею руху шістдесятників, Алла Горська, крім створення мистецьких об'єктів, також брала участь у заходах правозахисного характеру. Її діяльність охоплювала публічні протести проти політичних репресій щодо української інтелігенції, зокрема підписання «Листа-протесту 139»¹⁵ на захист заарештованих колег. Окрім того, разом із Лесем Танюком та Василем Симоненком мисткиня досліджувала поховання української інтелігенції, розстріляної під час сталінських репресій у с. Биківня на Київщині, надавала матеріальну та моральну підтримку сім'ям політв'язнів, що в умовах тоталітарного режиму розцінювалося як антидержавна активність.

---

¹² Ясь О. Олена Апанович та Олена Компан у культурному просторі... С. 47.

¹³ Алла Горська: художниця шістдесятниця, вбита катєбістами. *Українки*. URL: <https://ukrainky.com.ua/alla-gorska-za-shho-vbyly-ukrayinsku-hudozhnyczyu-i-shestydesyatsnyczyu/>

¹⁴ Штогрін І. «Вона глузувала зі шпиків КДБ»...

¹⁵ Шевелєва М. Алла Горська – вбита за любов до України...

Ббивство Алли Горської у 1970 р., здійснене спецслужбами СРСР, ознаменувало посилення ідеологічного наступу на українську культуру. Проте її діяльність забезпечила неперервність розвитку українського культурного нарративу, що в умовах соціокультурних трансформацій другої половини 20 ст. стало основою для подальшої активності національної інтелігенції.

Логічним продовженням інтелектуального спротиву та стратегії збереження національної суб'єктності стала діяльність видатної української філологині, літературознавиці Михайлини Коцюбинської. Племінниця класика української літератури Михайла Коцюбинського, вона не лише продовжила родинну інтелектуальну традицію, а й сформувала власну наукову позицію, що суперечила офіційним ідеологічним радянським установкам. Її роль у процесах збереження національної ідентичності реалізувалася через деконструкцію радянських міфів про українську літературу та утвердження естетичної самодостатності рідного слова. Працюючи над академічними виданнями творів Тараса Шевченка та Михайла Коцюбинського, дослідниця протидіяла спробам викривлення їхніх образів радянською цензурою.

Спільно з Аллою Горською літературознавиця належала до кола шістдесятників і брала активну участь у протестах проти арештів української інтелігенції, через що зазнала утисків тоталітарної системи. Так, участь в акції під час прем'єри фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» у 1965 р. призвела до фактичного припинення її наукової кар'єри¹⁶. Після виключення з лав компартії, звільнення з Інституту літератури та запровадження заборони на публікації, дослідниця була змушена працювати коректором у видавництві. Однак, попри системні переслідування з боку радянської влади, Михайлина Коцюбинська продовжувала свою інтелектуальну працю. Її діяльність із упорядкування творчого доробку Василя Стуса, Євгена Сверстюка та Івана Світличного дозволила зберегти інтелектуальний потенціал нації в умовах адміністративного тиску партійної системи. Це, у свою чергу, стало підґрунтям для соціокультурних трансформацій вже наприкінці 20 ст.

Якщо діяльність Олени Апанович, Алли Горської та Михайлини Коцюбинської є яскравим прикладом збереження національної ідентичності у контексті інтелектуального супротиву, то творчість цілої когорти професійних і народних майстринь безсумнівно стала визначальною в актуалізації національного коду та його утвердженні у соціокультурному просторі через засоби декоративно-прикладного мистецтва. Завдяки цій діяльності предмети повсякденного вжитку трансформувалися у пам'ятки матеріальної культури, що дозволяло зберігати українську самобутність у приватному та громадському просторі й репрезентувати її у світі. Адже невідомий розвиток української культури зрештою ознаменував перехід від патріархальних рамок до багатогранності, коли жінка перестала бути лише покірною берегинею домашнього вогнища, а постала активною незалежною особистістю¹⁷.

Яскравим підтвердженням стала постать видатної майстрині української вишивки Віри Роїк, яка є унікальним прикладом того, як індивідуальна відданість традиції здатна протистояти інституційним спробам нівелювання пам'яті. Хоча майстриня народилася та навчалася на Полтавщині, більшу частину свого дорослого життя вона провела в Криму, регіоні, котрий у 20 ст. був майданчиком для інтенсивної радянської уніфікації та

---

¹⁶ Котубей-Геруцька О. «Внутрішня свобода допомагає виробити прямоходіння і прямо стояння»...

¹⁷ Аніщук Н.В., Горяга О.В. Взаємозв'язок гендерної історії з історією української культури... С. 313.

русифікації. Саме у цьому складному соціокультурному середовищі вона перетворила вишивку на інструмент утвердження української присутності.

Донька репресованого «ворога народу», Віра Роїк продемонструвала виняткову вольову стійкість у складних життєвих ситуаціях. Після тяжкого поранення у роки Другої світової війни, що спричинило тривалу втрату мобільності та функціональності правої руки, майстриня навчилася працювати лівою¹⁸. Зрештою дослідниця опанувала 300 технік вишивки, характерними для різних регіонів України, перетворивши декоративно-прикладне мистецтво на дієвий механізм культурної ідентифікації свого народу.

У 1960-х роках майстриня заснувала музей народної творчості Криму та започаткувала кримську школу української вишивки. Віра Роїк не просто тиражувала відомі зразки, а виступала як дослідниця-етнограф. Через організацію виставок та навчальних гуртків (особливою гордістю був пересувний салон живопису самодіяльних художників)¹⁹ вона створювала осередки українства, де народне мистецтво слугувало безсловесною, але переконливою мовою національної належності, що витримувала тиск ідеологічної уніфікації.

Феномен Віри Роїк був частиною спільних зусиль зі збереження національних традицій та національної самобутності українців, які реалізовувались у другій половині 20 ст. через діяльність народних художніх осередків. Саме ці центри допомогли зберегти живу історію народу, втілену в орнаментах та вишивці, і представити її як унікальне явище не тільки на локальних вітчизняних, а й на всесоюзних і навіть на міжнародних виставках. Саме ці осередки стали майданчиками для професійної самореалізації цілої когорти майстринь, дозволяючи перетворити традиційне ремесло на вагомий чинник соціокультурного життя. Вагому роль у цьому процесі відіграли такі фабрики, як «Жіноча праця» (с. Клембівка на Вінниччині), «Художня праця» (с. Городківка), «Червоне проміння» (с. Нові Санжари) та «Червоний ткач» (с. Басань)²⁰.

Участь у республіканських і міжнародних виставках не лише легітимізувала українське мистецтво в межах радянської системи, а й відкрила світові імена Анастасії Балабанової, Олени Балоги, Марії Бісик, Марії Демченко. Особливе місце у репрезентації національної культури посіли унікальні вироби Парасковії Горенської, чії тематичні вироби, сукні та сорочки експонувалися на численних міжнародних експозиціях та здобули широке визнання громадськості²¹. Творча практика майстринь того часу стала унікальним синтезом народної спадщини, яка акумулювала характерні особливості різних областей, виражені насамперед у композиції, техніці виконання та специфіці оздоблення речей, які історично склалися в кожному етнографічному регіоні України²².

¹⁸ 1911 – народилася Віра Роїк, майстриня художньої вишивки. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/25/1911-narodylasya-vira-royik-maystrynya-hudozhnovi-vyshyvky>

¹⁹ *Притула В.* Вишиті скарби Віри Роїк: «кримська школа» української вишивки. *Крим. Реалії*. 2025. 25 травня. URL: <https://ua.krymr.com/a/vyshyti-skarby-viry-royik-krymska-shkola-ukrayinskoyi-vyshyvky/33413853.html>

²⁰ *Долінська М.Д.* Майстри народного мистецтва Української РСР. Київ: Мистецтво, 1966. С. 8.

²¹ *Ibid.* С. 14.

²² *Chubina T., Fedorenko Ya.* Features of the formation and possibilities of self-realization of the creative personality in the conditions of the rural location of the period of the Khrushshov 'thaw'. *Український селянин*. 2023. Вип. 29. С. 180. DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2023-29-Chubina-Fedorenko>

Паралельно відбувався розквіт ще одного стародавнього українського промислу – килимарства, заняття яким стало у другій половині 20 ст. своєрідним автентичним способом архівації національного коду. У тогочасних центрах традиційного ткацтва, зокрема у тій же Клембівці, майстрині Марія Сенюк та Олександра Хоменко створювали справжні монументальні роботи. В їхніх творах традиційний український мотив «дерева життя» поєднувався з новими композиційними рішеннями, символізуючи безперервність культурної традиції та життєстійкість народної пам'яті в умовах тоталітарного суспільства²³.

Інтелектуальний опір створенню радянської людини органічно доповнювався мистецьким самовираженням, де ключове місце по праву належить народній художниці Катерині Білокур. Її творчість стала унікальним прикладом внутрішньої свободи особистості у складних умовах тоталітаризму. Народившись у селі Богданівка, художниця з ранніх років відчула на собі тягар соціальної ізоляції. Її захоплення малюванням не сприймалося у родині. Особливо вороже ставився батько, який вбачав у мистецьких пошуках майстрині лише небажання займатися важкою сільською працею.

Проте саме у цьому середовищі Катерина Білокур самотужки відкрила закони живопису, створюючи з першого погляду прості, але водночас унікальні картини, якими захоплювався широкий мистецький загал. Її картини «Цар-кокос», «Берізка» та «Колгоспне поле», представлені у Парижі 1954 р., приголомшили світову спільноту своєю технічною досконалістю. Пабло Пікассо, вражений її майстерністю, порівняв українку із великою Серафін Луїз²⁴. Проста сільська жінка, котра жила у межах жорсткої політичної системи, що змушувала митців служити ідеології, знайшла в собі сили протистояти тиску. Незважаючи на наполегливі рекомендації критиків включити елементи радянської символіки до своїх творів, художниця повністю виключила радянську політичну реальність із власних полотен, заповнивши їх вічними образами квітів і природи. Реакція державної кон'юнктури не забарилася: попри численні прохання української інтелігенції дозволити важкохворій Катерині Білокур переїхати до передмістя Києва, де були кращі умови для життя та лікування, дозволу так і не було отримано. Художниця до самої смерті залишалася у сільській хаті без елементарних побутових зручностей, що стало ще одним свідченням цинізму системи щодо народних геніїв. Намагаючись нівелювати творчий здобуток Катерини Білокур, радянська партійна кон'юнктура, демонструючи її картини, підписувала їх як «роботи колгоспниці з села Богданівки»²⁵. Однак, на більшості з них залишився автентичний підпис: «малювала з натури Катерина Білокур», як красномовне твердження про збереження українського естетичного коду в його первісній формі й утвердження власної унікальної суб'єктності.

Не менш феноменальним явищем у другій половині 20 ст. стала творчість Марії Примаченко, чие життя в селі Болотня було прикладом стійкості духу перед тяжкою хворобою – поліомієлітом, на який майбутня художниця захворіла ще в дитинстві. Її наївне мистецтво насправді було формою глибокої культурної мімікрії, яка виступила надійною скарбницею, що зберігала українську національну ідентичність. Під виглядом

²³ Бутник-Сіверський Б.С. Українське радянське народне мистецтво. Київ: Наукова думка, 1970.С. 24.

²⁴ Штогрін І. «Була, щоб залишитися у квітах»: до дня пам'яті Катерини Білокур. *Радіо Свобода*. 2021. 10 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/do-dnya-pamyati-kateryny-bilokur/31300080.html>

²⁵ Кульбабська О. Катерина Білокур...

фантастичних істот і химерних звірів Марія Примаченко ретранслювала архаїчні народні легенди та вірування, які радянська влада вважала лише «декоративними», не усвідомлюючи їхнього потужного ідеологічного потенціалу для українського етносу. Адже, на думку багатьох сучасних критиків, картини художниці стали потужним художнім кодом українців²⁶. Твори М. Примаченко здобули світову славу та яскраво демонструють життєстійкість української народної традиції, яка виявилася здатною до конкуренції із роботами всесвітньо відомих митців, на кшталт модерніста Анрі Матісса.

Прикладом колективного збереження національної ідентичності стала діяльність петриківської школи художнього розпису на Дніпропетровщині. Тут, під керівництвом Тетяни Пати та Федора Панка жінки-майстрині Віра та Галина Павленко, Марія Тимченко, Віра Клименко²⁷ перетворили традиційний для українських хат малюнок на потужний індустріальний бренд. Саме ці майстрині зуміли інтегрувати національну орнаментику в розпис порцеляни та інтер'єрів громадських закладів, маркуючи публічний простір українськими символами. На відміну від багатьох інших декоративних стилів тогочасної Європи, Петриківка зберегла свою антропологічну та природну цілісність. Майстрині не просто копіювали рослинні форми, а створювали особливу «квіткову мову», яка стала інструментом м'якої культурної дипломатії та репрезентувала Україну світові як націю з глибоким естетичним корінням, здатну зберігати власну ідентичність навіть через тиражування на порцеляні чи сувенірній продукції, не втрачаючи при цьому сакрального зв'язку з першоджерелом – народною душею.

Висновки. Таким чином, у другій половині 20. яка була позначена системним ідеологічним тиском і спробами створення уніфікованого «радянського народу», українські жінки виступили ключовими суб'єктами культурного спротиву та збереження національної ідентичності. Попри декларативну радянську емансипацію, яка мала на меті витіснити жінку з її традиційної ролі транслятора етнокультурного коду, жіноча частина українського суспільства зуміла перетворити професійну та творчу діяльність на потужний інструмент збереження національної самобутності.

Першочергового значення набула стратегія інтелектуального спротиву, втілена в діяльності представниць академічного середовища та руху шістдесятників. Наукові розвідки Олени Апанович, присвячені козацькій державності, та правозахисна активність Михайлини Коцюбинської й Алли Горської стали актами деконструкції радянських історичних міфів. Їхня праця стала свідченням того, що інтелектуальна еліта свідомо йшла на конфронтацію з тоталітарною системою, обираючи шлях адміністративних заборон і навіть репресивного тиску та фізичного знищення заради утвердження суб'єктності української національної самосвідомості.

Паралельно з інтелектуальним спротивом відбувалася актуалізація національного коду через засоби декоративно-прикладного та народного мистецтва. Творчість народних майстринь продемонструвала феномен «внутрішньої еміграції» та культурної мімікрії, завдяки яким вдалося зберегти чистоту українського етнічного коду. Їхній світовий успіх не лише легітимізував українську традицію у міжнародному просторі, а й довів її здатність до

---

²⁶ Карманська Ю. Художниця-бренд. Марія Примаченко стала національною легендою України...

²⁷ Корнієнко І.С. Народні таланти. Київ: Державне видання образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1959. С. 45.

конкуренції з найвидатнішими світовими майстрами 20 ст., руйнуючи стереотип про «другорядність» або «суто колгоспний характер» народного мистецтва.

Отже, роль українських жінок у другій половині 20 ст. виходить далеко за межі традиційного побутового розуміння. Жінки виступили активними архітекторами національної ідентичності, забезпечивши її виживання через синтез академічної науки, професійного мистецтва та незнищеної народної традиції. Їхній багатовекторний опір забезпечив створення того ідейного та естетичного фундаменту, на базі якого відбулося відродження сучасної української державності, довівши, що життєздатність національного культурного коду залежить від наявності суб'єктів, здатних транслювати його через професійну діяльність попри системний ідеологічний тиск.

Внесок авторів (таксономія CRediT). Чубіна Т.: концептуалізація дослідження (формування наукової ідеї, постановка дослідницької проблеми та визначення цілей дослідження), наукове керівництво дослідницьким процесом, критичне редагування; Федоренко Я.: формальний аналіз та теоретична інтерпретація матеріалу, історіографічний аналіз, підготовка первинного тексту статті, наукове доопрацювання рукопису; Кришталь А.: дослідження (аналіз джерел і збір даних), упорядкування даних, переклад, технічне оформлення тексту та підготовка бібліографічних описів.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Автори заявляють про відсутність будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів (фінансового, професійного, особистого або інституційного), який міг би вплинути на результати дослідження, їх інтерпретацію або представлення матеріалу в цій публікації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Література

- 1911 – народилася Віра Роїк, майстриня художньої вишивки. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uin.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/25/1911-narodylasya-vira-rovik-maystrynya-hudozhnoyi-vyshyvky>
- Алла Горська: художниця шістдесятниця, вбита катєбістами. *Українки*. URL: <https://ukrainky.com.ua/alla-gorska-za-shho-vbyly-ukrayinsku-hudozhnyczyu-i-shestydesyatsyzyu/>
- Аніщук Н.В., Горяга О.В. Взаємозв'язок гендерної історії з історією української культури. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2025. Т. 36 (75), № 3. С. 310-315. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/3.44>
- Бадзьо Ю. Право жити: Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. Київ: Такі справи, 1996. 400 с.
- Бутник-Сіверський Б.С. Українське радянське народне мистецтво. Київ: Наукова думка, 1970. 599 с.
- Долінська М.Д. Майстри народного мистецтва Української РСР. Київ: Мистецтво, 1966. 152 с.
- Карманська Ю. Художниця-бренд. Марія Примаченко стала національною легендою України. Скільки коштують її картини. *Forbes*. 2022. 3 вересня. URL: <https://forbes.ua/money/khudozhnitsya-brend-mariya-primachenko-stala-natsionalnoyu-legendoyu-ukraini-skilki-koshtuyut-ii-kartini-03092022-8086>
- Кісь О. Антропологічна призма та гендерна оптика в дослідженні радянського минулого. Матеріали дискусії «До 30-ліття розвалу СРСР. Радянське минуле й радянська спадщина: підходи до вивчення та можливості подолання». *Шліхта Н.* (ред.). Радянське «я» і радянське «ми» між ідеологією і реальністю / Soviet 'I' and Soviet 'We' between Ideology and Reality. Колективна монографія. Київ: Дух і Літера, 2024. С. 213-217.
- Корнієнко І.С. Народні таланти. Київ: Держ. вид-во образотворчого мистецтва і муз. літератури УРСР, 1959. 182 с.
- Котубей-Геруцька О. «Внутрішня свобода допомагає виробити прямоходіння і прямостояння»: хто така Михайлина Коцюбинська. *Суспільне. Культура*. 2024. 24 вересня. URL:

- <https://suspilne.media/culture/839173-vnutrisna-svoboda-dopomage-virobiti-pramohodinna-i-pramoanna-hto-taka-mihajlina-kocubinska/>
- Кульбабська О.** Катерина Білокур. Квітка-душа: «Віруеш, малюючи картину, в рід людський і в людяність людини». *Кульбабська О.В. Персональний сайт науковця*. 2017. URL: <https://kulbabska.com/news/terrainkohnita/127-katerina-bilokur-kvitka-dusha-viruesh-malyuyuchi-kartynu-v-rid-lyudskij-i-v-lyudyanst-lyudini>
- Нечитайло В.В.** Українське селянство: важкий шлях до волі. Кам'янець-Подільський: Абетка, 1995. 184 с.
- Припула В.** Вишиті скарби Віри Роїк: «кримська школа» української вишивки. *Крим. Реалії*. 2025. 25 травня. URL: <https://ua.krymr.com/a/vyshyti-skarby-viry-royik-krymska-shkola-ukrayinskoyi-vyshyvky/33413853.html>
- Шевелєва М.** Алла Горська – вбита за любов до України. *Український інтерес*. 2025. 18 вересня. URL: <https://uain.press/blogs/alla-gorska-vbita-za-lyubov-do-ukrayini-1081487>
- Штогрін І.** «Була, щоб залишитися у квітах»: до дня пам'яті Катерини Білокур. *Радіо Свобода*. 2021. 10 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/do-dnya-pamyati-kateryny-bilokur/31300080.html>
- Штогрін І.** «Вона глузувала зі шпиків КДБ»: як убили українську художницю-шістдесятницю Аллу Горську. *Радіо Свобода*. 2020. 28 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/alla-gorska-50-rokiv-ubuvstva/30973779.html>
- Ясь О.** Олена Апанович та Олена Компан у культурному просторі української радянської історіографії, або дві версії модернізації історичного нарративу 1960-х – початку 1970-х років. *Архіви України*. 2020. № 3 (324). С. 32-52. DOI: <https://doi.org/10.47315/archives2020.324.032>
- Chubina T., Fedorenko Ya.** Features of the formation and possibilities of self-realization of the creative personality in the conditions of the rural location of the period of the Khrushchev 'thaw'. *Український селянин*. 2023. Вип. 29. С. 176-181. DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2023-29-Chubina-Fedorenko>

Перше надходження – 31.03.2026

Прийнято до друку – 05.05.2026

Оприлюднено на сайті – 15.05.2026